

آسیب شناسی خانوادہ ایران

جلد دوم

نویسندگان

سید رضا صالحی امیری

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

زہرا خدائی

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره) شہر ری



سازمان انتشارات

آسیب شناسی خانواده ایرانی

جلد دوم

نویسندگان

سیدرضا صالحی امیری، زهرا خدائی

ناشر: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی

چاپ: اول- ۱۳۹۹

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۶۰-۳۸۹-۸

قیمت: ۷۰۰۰۰ تومان

نشانی سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی: تهران- خیابان انقلاب اسلامی- خیابان فخررازی

خیابان شهدای ژاندارمری- پلاک ۷۲- تلفن: ۶۶۹۵۲۹۲۸

فروشگاه شماره ۱: تهران- خیابان انقلاب- بین فلسطین و چهارراه ولیعصر- جنب مؤسسه نمایشگاه‌های فرهنگی ایران- پلاک ۱۰۷۸-

تلفن: ۶۶۹۶۵۰۱۷

فروشگاه شماره ۲: تهران- خیابان انقلاب- روبروی درب اصلی دانشگاه تهران- خیابان فخررازی

تقاطع خیابان شهدای ژاندارمری- مجتمع تجاری منشور فلنس پلاک ۵۰- طبقه همکف- واحد ۶- تلفن: ۶۶۴۸۷۶۲۵-۶

پایگاه اطلاع‌رسانی: www.isba.ir پست الکترونیکی: info@isba.ir فروشگاه اینترنتی: www.Jdbook.ir

این اثر، مشمول قانون حمایت مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است، هر کسی تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مؤلف، نشر یا پخش یا عرضه نماید مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

پیش‌گفتار

خانواده یکی از قدیمی‌ترین نهادهای اجتماعی است که به اعتقاد بسیاری از صاحب‌نظران، تاریخی به قدمت حیات انسان دارد. به لحاظ اهمیت و نقشی که این نهاد در سلامت و تداوم حیات جامعه دارد، همواره یکی از موضوعات مورد توجه متفکران اجتماعی و تاریخی بوده است. در این میان می‌توان به تعبیر دیوید چیل (۲۰۰۸) در کتاب «خانواده‌ها در دنیای امروز» اشاره کرد که خانواده را دقیق‌ترین و شفاف‌ترین نهاد اجتماعی می‌داند که حوادث بزرگ و تاریخی جهان در آن انعکاس می‌یابد. در این بین تشکیل خانواده برای اعضای جامعه، بزرگ‌ترین و گذرگاه بسیار تأثیرگذار و نقطه عطف مهمی در زندگی است. به تعبیر گیدنز (۱۳۸۶)، در میان تغییراتی که این روزها در جریان است اهمیت هیچ کدام به اندازه اتفاقاتی نیست که در زندگی شخصی، در حیات عاطفی، ازدواج و خانواده در حال وقوع است.

آنچه مسلم است، خانواده هم‌چون سایر سازمان‌ها و نهادهای تشکیل دهنده جامعه، در طول تاریخ دچار دگرگونی‌های عمیقی شده است. وسعت و اهمیت این تغییرات تا آنجاست که امروزه بسیاری از جامعه‌شناسان و صاحب‌نظران نگران آینده این نهاد بوده و از کاهش اهمیت و دگردیسی یا حتی زوال آن به‌ویژه در جوامع پیشرفته سخن می‌رانند.

شرایط نهاد خانواده در سایر کشورهای توسعه‌یافته و صنعتی که تا حدودی موجب زوال و فروپاشی خانواده در آن جوامع شده است، نگرانی‌های بنیادی را برای متولیان، تصمیم‌گیرندگان و پژوهشگران علوم اجتماعی ایجاد کرده است. خانواده در غرب به سه دلیل اصلی؛ نظام

سرمایه‌داری نولیبرال، نگرش فمینیستی رادیکال و فردگرایی افراطی، دچار بحران شده و رو به فروپاشی است. باید توجه داشت که غرب با فروپاشی خانواده دچار فروپاشی اجتماعی نشد، چراکه مبانی ارزشی و هنجاری غرب براساس خانواده‌محوری نبوده و نیست. در غرب ازدواج را به‌عنوان یک نیاز تعریف می‌کنند. در تحقیقی که در ایران انجام شد، افراد پرسش‌شونده، آخرین نقطه امید و پناهگاه خود را بعد از خدا، «خانواده» دانستند. اما در غرب این چنین نیست. نکته در اینجاست که برخلاف غرب، در ایران صرفاً خانواده به‌عنوان یک نهاد جهت رفع نیازهای جنسی تعریف نمی‌شود بلکه اعتقاد بر این است که خانواده حیات دارد و در حقیقت موجود زنده‌ای است که تولید معرفت، اخلاق، فضیلت، مهارت‌آموزی و دانش‌افزایی در بطن آن صورت می‌پذیرد. در جوامع سنتی، که تغییرات اجتماعی آهنگ‌کنندی داشت، بیشترین آسیب‌های اجتماعی از اعضاء خانواده ناشی می‌شد؛ اما در جوامع صنعتی و نوین امروزی، که دگرگونی‌های اجتماعی بسی شتاب‌یافته و جوامع را در «حال گذار» پیوسته قرار داده، وضع به‌گونه دیگری است؛ زیرا بسیاری از تحولات و تغییرات اجتماعی، تأثیر عمیقی در نهاد خانواده بر جای می‌گذارد و از این رهگذر، خانواده نیز در معرض آسیب قرار می‌گیرد. هرچند به‌نظر می‌رسد، نهاد خانواده در ایران از لحاظ سنتی و تأثیرگذاری، نهاد مستحکمی است. با این همه باید گفت: از آنجا که هر نوع اخلال و آشفتگی در نهاد خانواده در ایران، تأثیرات شگرفی بر عملکرد سایر نهادهای اجتماعی خواهد داشت؛ دقت و رصد تحولات آن حائز اهمیت است.

در این میان، آسیب‌های اجتماعی یکی از عوامل‌کنندشدن چرخه توسعه و در مواردی عامل بازدارنده آن محسوب می‌شود که هرگونه تلاش در جهت اصلاح، رفع و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی به‌ویژه انحرافات اخلاقی به‌معنای تلاش در جهت رفع موانع توسعه و یا پیامدهای عقب‌ماندگی است. بنابراین موفقیت در امر مقابله با آسیب‌های اجتماعی، معرف موفقیت در امر توسعه و بهبود حیات اجتماعی جامعه خواهد بود. سخن از آسیب‌شناسی خانواده، سخن از عواملی است که بهداشت روانی خانواده و بنیاد آن را تهدید می‌کند. امروزه، خانواده، از یک سو گرفتار بعضی سنت‌های غلط گذشته مانند بی‌عدالتی و ظلم به زنان بوده و از سوی دیگر، آموزه‌های مدرن مانند انکار تفاوت‌های جنسیتی، اختلاط نقش‌ها، فردگرایی و اصالت لذت‌های دنیایی، سلامت و ثبات و حتی کیان خانواده را به خطر انداخته و آسیب‌های جدی اجتماعی به‌وجود

آورده است. این دگرگونی‌ها به‌ویژه در چند دهه گذشته، روند ناهنجاری پیدا کرده و آسیب‌هایی را متوجه سلامت، اقتدار و کارکرد خانواده ساخته است. با توجه به نقش خانواده به‌عنوان اصلی‌ترین رکن نظام اجتماعی و تأثیرگذاری وسیع و گسترده این نهاد بر سایر نهاد‌های اجتماعی، توجه به آسیب‌شناسی آن از ضرورت فراوانی برخوردار است. پرداختن به موضوع آسیب‌شناسی خانواده به‌منظور دست یافتن به راهبردهای پیشگیری، یکی از مهم‌ترین ضروریات «آموزش خانواده» است؛ چون بدون شناخت علل و عوامل، دست‌یابی به راه‌های درمان و اصلاح امکان‌پذیر نخواهد بود.

کتاب حاضر در «سه مجلد» نگاشته شده است. مجلد نخست: مفاهیم، الگوها و نظریات نظام خانواده و تغییر و تحولات؛ مجلد دوم: آسیب‌شناسی اجتماعی خانواده ایرانی؛ و مجلد سوم: آینده‌پژوهی خانواده ایرانی، راهبردها و بهره‌گیری از نظرات نخبگان به‌منظور دستیابی به الگوی مطلوب خانواده مستحکم و پایدار را مورد بررسی قرار داده است.

در جلد حاضر، «آسیب‌شناسی خانواده ایرانی» مورد بررسی قرار گرفته است. مطالعه آسیب‌های اجتماعی ایران نشان از درهم‌تنیدگی آسیب‌های اجتماعی از یک سو و فراگیر شدن آن‌ها از سوی دیگر دارد. نکته قابل توجه آن است که همه آسیب‌های اجتماعی در ایران به نوعی به هم مرتبط هستند. چه از این نظر که یکدیگر را تولید و بازتولید می‌کنند همانند رابطه اعتیاد و طلاق و چه از این منظر که عموماً برآمده از علیت‌های مشابهی هستند.

درخصوص میزان آسیب‌های اجتماعی نهاد خانواده در ایران، بررسی‌های به‌عمل آمده نشان می‌دهد که میزان آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی وارده به نهاد خانواده بیش از ظرفیت، توان و تحمل خانواده است (آسیب‌های جنسی، تفاوت‌های جنسیتی، سبک زندگی، طلاق، اعتیاد، خشونت، فراز از خانه، انزواگزینی، فقر، بیکاری و...) و این مسأله منجر به پیدایش آسیب‌ها و چالش‌های نوینی در خانواده ایرانی شده است که از اهم آن‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

- افزایش شکاف ارزشی و هنجاری میان والدین و فرزندان در خانواده و کاهش سطح روابط عاطفی میان آن‌ها
- افزایش نگران‌کننده میزان زنان بی‌سرپرست به مرز دو میلیون نفر (در اثر طلاق یا فوت همسر)

- افزایش اعتیاد و در نتیجه افزایش فروپاشی خانواده معنادار
- حریم‌شکنی و ساختارشکنی (فقدان اسطوره‌ها و الگوهای مطلوب برای خانواده)
- رواج خیانت در زندگی زناشویی
- عدم اعتماد و وفاداری میان همسران
- گسترش شکاف نسلی و بروز شکاف ارزشی، هنجاری، گفتاری، رفتاری و گفتمانی در اعضاء خانواده
- فقدان تحمل و مدارا در میان خانواده‌ها
- ابهام در تبیین مرز «حق» و «وظیفه» در محیط خانواده
- عدم توجه به کسب مهارت‌های زندگی (نظام‌های آموزشی، مشاوره و...)
- رشد ازدواج سفید و رواج ولنگاری اخلاقی
- تغییر روابط جنسیتی دختران و پسران
- ظهور شبکه‌های مجازی و افزایش شدن الگوی زیست و مصرف فرهنگی جدید
- شبکه‌های ماهواره‌ای و هنجارشکنی در نظام خانواده (نفی قدسی‌گرایی، تبلیغ عرفی‌گرایی، نفی تعهدات اخلاقی و ایجاد هنجارهای جدید و ساختارشکن)
- تأثیر فزاینده شبکه‌های ارتباطی (اینترنت، ماهواره، موبایل و...) به جای خانواده و نهادهای آموزشی (در تهران ۷۰٪ مردم ماهواره تماشا می‌کنند و در شهرستان‌ها ۵۰ تا ۶۰ درصد)
- رواج پدیده مُدگرایی، مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی و سخت شدن عرصه زندگی مشترک (ایران یکی از پر مصرف‌ترین کشورها از نظر مصرف لوازم آرایشی است).
- تغییر نگرش و نگاه به حجاب و چالش‌های جدی در این حوزه (عدم توانایی نهادهای دینی و فرهنگی در مدیریت تعارض، اصلی‌ترین چالش خانواده است)
- تعدد مراکز تصمیم‌گیری و فقدان انسجام میان آن‌ها
- عدم انسجام در نگاه و عملکرد خانواده، نهادهای عمومی، دینی، آموزشی و مدیریت کشور
- عدم توجه به اولویت‌های خانواده در نظام تصمیم‌گیری مدیران
- عدم کارآمدی نهاد آموزش و پرورش (معلمان و مدرسه) در تحکیم خانواده
- عدم محاسبه روی سرمایه‌های موجود (سرمایه اجتماعی، فرهنگی و...)

فهرست مطالب

فصل سوم: آسیب‌شناسی خانواده ایرانی

۲۳	مقدمه
۲۵	تعریف مفاهیم اصلی
۲۵	مفهوم آسیب‌شناسی
۲۹	از خودبیگانگی
۲۹	آنومی
۳۰	مشکل
۳۰	مسئله
۳۰	مسئله اجتماعی
۳۲	تهدید اجتماعی
۳۲	بحران
۳۳	آسیب‌های اجتماعی
۳۷	زمینه‌ها و بسترهای توسعه اجتماعی در شکل‌گیری آسیب‌های اجتماعی
۳۹	آسیب‌شناسی خانواده
۴۱	الف) دسته اول
۴۱	ب) دسته دوم
۴۵	افول خانواده ایرانی
۴۸	علل و زمینه‌های بروز آسیب در خانواده ایرانی
۴۸	الف) علل بنیادین
۴۹	ب) علل اقتصادی
۴۹	ج) علل فرهنگی
۴۹	د) علل رفتاری و هنجاری
۵۰	ه) علل کارکردی
۵۰	خانواده پر مناقشه و افزایش آسیب‌های اجتماعی

بخش اول: آسیب‌های گسست و فروپاشی نهاد خانواده

۵۹	خانواده از هم گسیخته (طلاق).....
۶۳	شرایط تأثیرگذار بر ایجاد جریان طلاق.....
۶۶	ازدواج سفید (هم‌باشی سیاه).....
۶۸	چستی ازدواج سفید.....
۷۰	پیش‌رسی ازدواج.....
۷۲	نقش سن ازدواج و عوامل موثر بر آن در بروز ازدواج زود هنگام.....
۷۴	پیش‌رسی ازدواج در نظام حقوقی ایران.....
۷۹	تبعات و آسیب‌های اجتماعی ازدواج زود هنگام.....

بخش دوم: آسیب‌های خانواده درخصوص زنان

۸۵	خشونت خانگی.....
۸۹	خشونت خانگی علیه زنان.....
۹۳	آسیب‌شناسی پیامد اخلاقی فمینیسم.....
۹۶	انقلاب جنسی.....
۷۹	ترویج هم‌جنس‌گرایی.....
۸۹	خانواده‌ستیزی و انکار غریزه مادری.....
۱۰۰	خانواده تهی از مردانگی.....
۱۰۱	خانواده ایرانی در مواجهه با پدیده فمینیسم.....
۱۰۳	آسیب‌شناسی روسپی‌گری در خانواده.....
۱۰۵	وضعیت روسپی‌گری در ایران.....
۷۰۱	مدل‌های عوامل گرایش زنان به روسپی‌گری.....
۱۱۰	مدل پارادایمی زنان متأهل.....
۱۱۳	مدل پارادایمی زنان مجرد.....
۱۱۴	خودکشی زنان.....
۱۱۷	خودکشی زنان؛ علل و تبعات خانوادگی.....

بخش سوم: آسیب‌های مربوط به الگوی مسکن خانواده

۱۲۵	حاشیه‌نشینی و آسیب‌های اجتماعی.....
۱۲۶	علل ایجاد پدیده حاشیه‌نشینی.....
۱۳۰	حاشیه‌نشینی و مسکن ناپهنجار.....

۱۳۲	حاشیه‌نشینی و بروز آسیب‌های اجتماعی با تأکید بر نظریه «بی‌سازمانی اجتماعی»
۱۳۵	پیامدهای حاشیه‌نشینی
۱۳۶	الف) پیامدهای اجتماعی و فرهنگی حاشیه‌نشینی
۱۳۸	ب) پیامدهای سیاسی - امنیتی
۱۳۸	ج) پیامدهای کالبدی - فضایی
۱۳۹	تبعات حاشیه‌نشینی بر آسیب‌های خانواده

بخش چهارم: آسیب‌های خانواده درخصوص کودکان و نوجوانان

۱۴۵	مواجهه کودکان با خشونت خانگی
۱۴۸	کودک‌آزاری در خانواده
۱۵۲	پیامدهای کودک‌آزاری
۱۵۴	آسیب‌شناسی پدیده فرار دختران از خانه
۱۵۷	وضعیت دختران فراری در خانواده ایرانی
۱۵۸	عوامل موثر بر فرار دختران از خانه
۱۶۱	پیامدهای فرار دختران از خانه
۱۶۴	تبعات فرار دختران از خانواده

بخش پنجم: آسیب‌های اقتصادی در خانواده

۱۷۴	زنانه شدن فقر
۱۷۹	زنان بی‌سرپرست (زنان سرپرست خانوار)
۱۸۳	فقر و تأثیر آن بر آسیب‌های خانواده
۱۸۶	مصرف‌گرایی در خانواده ایرانی
۱۸۸	الگوی مصرف‌گرایی؛ زمینه‌ها و عوامل
۱۹۵	ویژگی‌های مصرف‌گرایی در عصر جدید
۱۹۸	پیامدهای تغییر الگوی مصرف بر خانواده
۲۰۲	اصول و سیاست‌های مربوط به اصلاح الگوی مصرف
۲۰۲	مصوبه «طرح اصلاح الگوی مصرف در خانواده» شورای عالی انقلاب فرهنگی

بخش ششم: آسیب‌های فرهنگی در نهاد خانواده

۲۱۲	الف) مسائل اجتماعی و تغییرات ارزش‌های فرهنگی با تأکید بر رسانه‌های جمعی
۲۱۷	تأثیر تلویزیون بر خانواده

۲۲۰	تلویزیون و ارزش‌ها
۲۲۳	ب) تغییر در سبک زندگی
۲۳۴	ج) بحران هویت جنسیتی زنان
۳۴۲	د) تغییرات نقش‌های جنسیتی در نهاد خانواده
۲۵۰	تأثیر کار زنان بر زندگی خانوادگی
۱۵۲	رقابت در خانواده ایرانی با تغییر نقش‌های جنسیتی
۲۵۳	اثرات تغییر نقش جنسیت بر خانواده
۲۵۴	اثرات مثبت
۲۵۵	ه) دگرگونی ارزش‌ها و شکاف نسلی
۲۵۷	شکاف نسل‌ها در ایران و تأثیر آن بر خانواده
۲۶۱	عوامل موثر بر شکاف بین نسلی ارزش‌های خانواده

بخش هفتم: آسیب‌های مربوط به مسایل حقوقی خانواده

۲۶۷	نظام حقوقی خانواده
۲۶۸	الف) موارد حقوقی مرتبط با خانواده در ایران
۲۶۸	تعدیل طلاق به خواسته مرد طبق ماده ۱۱۳۳ قانون مدنی با اصلاح ماده ۱۱۳۰ ق.م.
۲۶۸	طلاق عسر و حرجی با اصلاح ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی
۲۷۰	اجرت‌المثل برای زنان با وضع تبصره ۶ اصلاح قانون طلاق ارت زنان از عرصه ماترک شوهر
۲۷۱	سن ازدواج دختران
۲۷۱	مجازات کیفری در فریب ازدواج
۲۷۲	قانون افزایش مهریه به نرخ روز
۲۷۲	اصلاح تبصره ماده ۱۲۱۰ قانون مدنی
۲۷۳	اصلاحیه مربوط به حضانت مادر بعد از طلاق
۲۷۴	اصلاح ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی
۴۷۲	رجوع به داوری پیش از طلاق
۲۷۴	تصویب قانون تنظیم خانواده و جمعیت در سال ۱۳۷۲
۲۷۴	اصلاحیه قانونی درباره ازدواج مجدد مردان
۲۷۵	ب) لایحه حمایت از خانواده ایرانی
۲۷۵	۱- امتیازهای لایحه حمایت از خانواده
۲۷۷	۲- معایب و کاستی‌های لایحه
۲۷۹	کاستی‌های لایحه حمایت از خانواده